

هو

۱۲۱

سلطان العارفين شيخ صفى الدين اردبيلى

(گزیده صفوة الصفا)

انتخاب و توضیح: مهوش السادات علوى

مقدمه: دکتر سیدسلطان صفوی

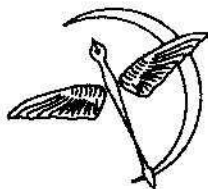

آکادمی مطالعات ایرانی لندن (LAIS)

سرشناسه	ابن بزاز، توکل بن اسماعیل، قرن ۸ ق.
عنوان قراردادی	صفوة الصفی، برگزیده
عنوان و نام پدیدآور	سلطان العارفين شيخ صفی الدین اردبیلی: (گزیده صفوة الصفا) انتخاب و توضیح مهوش السادات علوی؛ مقدمه سید سلمان صفوی؛ [برای] آکادمی مطالعات ایرانی لندن (LAIS)، مرکز تحقیقات و مطالعات شیخ صفی الدین اردبیلی.
مشخصات نشر	قم: انتشارات سلمان آزاده، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	۷۳۲ ص: ۲۱/۵ × ۱۲/۵ س.م.
شابک	978-600-5357-32-5
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	کتاب حاضر برگزیده‌ای از کتاب «صفوة الصفا» تألیف توکل بن اسماعیل ابن بزاز است.
یادداشت	کتابنامه: ص. [۶۱۹] - ۶۲۲: همچنین به صورت زیرنویس.
یادداشت	نمایه.
موضوع	صفی الدین اردبیلی، اسحاق بن جبریل، ۶۵۰ - ۷۳۵ ق.
موضوع	عارفان -- ایران
موضوع	Mystics -- Iran
شناسه نزوده	علوی، مهوش السادات، گردآورنده
شناسه افزوده	علوی، مهوش السادات، گردآورنده
شناسه افزوده	علوی، مهوش السادات، گردآورنده
رده بندی کنگره	مرکز تحقیقات و مطالعات شیخ صفی الدین اردبیلی
رده بندی دیویی	۲۰۱۷ الف۷ص/۳ B۲۲۷۹
شماره کتابشناسی	۸۱۳۴/۹۷
ملی	۲۶۶ ۸۷۶

سلطان العارفين شيخ صفی الدین اردبیلی (گزیده صفوة الصفا)

- انتخاب و توضیح: مهوش السادات علوی
- مقدمه: دکتر سید سلمان صفوی
- ناشر: آکادمی مطالعات ایرانی لندن (LAIS Press)
- طرح جلد: محمد سعید نقاشیان
- صفحه آرای: سید محمد علی علوی، بهتاز جهان بخش
- چاپ اول: ۱۳۹۶ / ۲۰۱۶
- شمارگان: ۵۰۰ نسخه
- شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۳۵۷-۳۲-۵
- مرکز پخش: ۰۲۱-۸۸۳۹۲۵۱۶
- www.iran1th.com

انتشارات سلمان آزاده

فهرست مطالب

ج	مقدمه العاشق بابا دکتر سید سلمان صفوی
۱	پیش در آمد
۴۵	دیباچه صفوة صفی
۵۳	مقدمه مؤلف صفوة صفی
۵۵	فصل اول: ذکر خبر نبوت (ص) بر ظهور شیخ صفی الدین اردبیلی
۵۹	فصل دوم: ذکر شجره نسب شیخ صفی الدین اردبیلی با پیامبر (ص) ۵۹
۶۱	فصل سوم: ذکر خبر اولیاء السبل از بهر سلطان المشایخ و العارفین شیخ صفی الدین اردبیلی
۶۷	• باب اول
۶۹	فصل اول: ذکر نسب شیخ قدس الله سره
۷۳	فصل دوم: ذکر کرامات وقت حمل، احوال وقت ولادت و احوال کودکی شیخ قدس الله سره
۷۷	فصل سوم: ذکر توفیق و طلب شیخ قدس الله سره
۸۷	فصل چهارم: ذکر وصال شیخ قدس الله سره به مرشد الاقطاب و العارفین شیخ زاهد گیلانی
۹۳	فصل پنجم: ذکر احوال شیخ قدس الله سره در زمان شیخ زاهد گیلانی
۱۰۵	فصل ششم: ذکر استخلاف شیخ زاهد گیلانی به شیخ قدس الله سره و اجازة توبه و تلقین ذکر
۱۱۵	فصل هفتم: ذکر برخی از احوال و کرامات شیخ زاهد گیلانی
۱۴۱	فصل هشتم: ذکر برخی از کرامات شیخ زاهد گیلانی پس از وصول به حیات باقی

• باب دوم

۱۴۳

فصل اول: ذکر ارشاد پیامبر (ص) امت را به شیخ قدس الله سره ۱۴۵

۱۴۵

فصل دوم: ذکر کرامات شیخ قدس الله سره در دریاها و گرداب‌ها

۱۶۱

و نجات مردم در کوهها، بیابان‌ها و ...

فصل سوم: ذکر کرامات شیخ قدس الله سره در نجات مردم از زندان، بیماری و دشمنان

۱۶۵

فصل چهارم: ذکر کرامات شیخ قدس الله سره در باب حیوانات و غیره

۱۷۱

فصل پنجم: ذکر نظر لطف محض شیخ قدس الله سره

۱۷۹

فصل ششم: ذکر کرامات شیخ قدس الله سره جامع لطف و آزردهی خاطر

۱۸۵

• باب سوم

۱۹۳

فصل اول: ذکر تفاسیر شیخ قدس الله سره بر آیات کلام الله حکیم ۱۹۵

۱۹۵

فصل دوم: ذکر تفاسیر شیخ قدس الله سره بر احادیث نبوی (ص)

۲۲۱

و سخنان بزرگان عرفان و تصوف

فصل سوم: ذکر تفاسیر شیخ قدس الله سره بر کلمات و عبارات مشایخ

۲۴۳

فصل چهارم: ذکر تفاسیر شیخ قدس الله سره بر بیات عرفانی

۲۶۷

• باب چهارم

۲۹۷

فصل اول: ذکر کلمات عرفانی شیخ قدس الله سره در قالب مکاتبات

۲۹۹

فصل دوم: ذکر کلمات منثور شیخ قدس الله سره

۳۱۱

• باب پنجم

۳۱۵

فصل اول: اشعاری از شیخ قدس الله سره و شرح ابیات

۳۱۷

فصل دوم: ذکر وجد و سماع شیخ قدس الله سره

۳۲۵

• باب ششم

۳۳۳

فصل اول: ذکر اخبار شیخ قدس الله سره از ضمایر مردم و کرامات شیخ

۳۳۵

فصل دوم: ذکر کرامات و مکاشفات شیخ قدس الله سره در باب احوال اموات

۳۹۱

فصل سوم: ذکر کرامات و مکاشفات در باره آثار قدم شیخ قدس الله سره

۳۹۷

فصل چهارم: ذکر احوال جنّ

۴۰۳

۴۰۹	• باب هفتم
۴۱۱	فصل اول: ذکر متابعت شیخ قدس الله سره از پیامبر اکرم (ص)
۴۱۵	فصل دوم: ذکر مذهب، مجاهدات و ریاضت‌ها، فراست، اجابت دعا، تقوی، وزع و زهد و خلوت شیخ قدس الله سره
۴۲۵	فصل سوم: ذکر آداب کلام، تواضع و وقار، حلم و حیا، توکل، قناعت، یقین، استقامت، صبر، شکر و قیام شب و تقسیم اوقات روز شیخ قدس الله سره
۴۳۷	فصل چهارم: ذکر سخاوت و سماحت شیخ قدس الله سره
۴۴۳	فصل پنجم: ذکر بیت، ملائمت، وفا، صفا، خلق و عدم تکلف شیخ قدس الله سره
۴۵۵	فصل ششم: ذکر مجلس صبر و ظاهر و استماع هوائف الهی توسط شیخ قدس الله سره
۴۵۹	• باب هشتم
۴۶۱	فصل اول: ذکر ایام واپسین حیات شیخ قدس الله سره
۴۶۷	فصل دوم: ذکر رحلت شیخ قدس الله سره به نیابت باقی
۴۷۵	• باب نهم
۴۷۷	فصل اول: ذکر ظهور کرامات شیخ قدس الله سره به واسطه راقعه‌ها
۴۸۳	فصل دوم: ذکر کرامات ظهور یافته پس از رحلت شیخ قدس الله سره و مشاهده صفت شیخ
۴۹۳	فصل سوم: ذکر عظمت معنوی شیخ قدس الله سره توسط ارباب باطل از طریق مکاشفه یا در واقعه
۴۹۹	فصل چهارم: ذکر عظمت ظاهری شیخ قدس الله سره از مشاهدات خلائق
۵۰۵	• باب دهم
۵۰۷	فصل اول: ذکر احوالات برخی از خلفا و مریدان شیخ قدس الله سره
۵۱۳	فصل دوم: ذکر کرامات برخی از خلفای شیخ قدس الله سره
۵۴۱	• خاتمه کتاب
۵۴۵	• تعلیقات

۵۴۷	فصل اول: ذکر احوال اجداد و فرزندان بزرگوار شیخ قدس الله سره
۵۶۹	فصل دوم: مجموعه مقبره متبرکه شیخ قدس الله سره
۵۷۹	فصل سوم: ذکر اولیای متصوفه
۶۱۷	• منابع
۶۲۳	• فهرست آیات
۶۴۵	• فهرست احادیث
۶۵۳	• نمایه (اعلام، اماکن، مفاهیم و اصطلاحات)
۶۸۱	• تصاویر

مقدمه

پدیدارشناسی

فلسفه دین با روش‌های مختلف به تحلیل دین می‌پردازد. پدیدارشناسی (phenomonolgy) از جمله روش‌های نوینی است که مفاهیم و مبانی نظری و روشی آن را اساس پدیدارشناسی هوسرل بنا شده است. پدیدارشناس با اپوخه نمودن یک پدیده، بدون پیش‌فرض و دگماتیسم و با توجه به منشاء و ماهیت آن؛ پدیده را آن‌گونه که نمایان شده تحلیل می‌کند.

پدیدارشناسی (Phenomenology) بدین معناست که ابتدا به اصل و منشاء ریشه یک امر توجه می‌شود. همدلی، هم‌دردی و توصیف یک پدیدار بر حسب خود آن از اصول پدیدارشناسی است. ماکس شلر، نیکولای هارتمان، مارتین هایدگر، گابریل مارسل، موریس مرلوپونتی، پل ریکور و میرچا الیاده در استمرار جنبش پدیدارشناسی مؤثر بوده‌اند. در رویکرد پدیدارشناسانه به پدیدارها آن‌چنان می‌نگرند که در سپهر تاریخ و جامعه بروز یافته‌اند. با کاربرد این روش، از نگرش‌های کلامی و پوزیتیویستی در ارزیابی و تحلیل متون و رخدادها اجتناب می‌شود.

در پدیدارشناسی؛ شناخت یک پدیده و تأثیرات و آثاری که آن پدیده می‌تواند بر فرد، جامعه و یا برهه‌ای از تاریخ برجای بگذارد از اهمیت خاصی برخوردار است. در روش پدیدار شناسانه تلاش محقق، دست یافتن به درونی‌ترین امر مقدس دین با ورود به کانون آن دین است. با نگاه پدیدارشناسانه می‌توان مبانی و چگونگی پیدایش یک اندیشه را دریافت. در این روش توصیف و شناخت یک پدیده و تأثیرات آن مورد توجه قرار می‌گیرد و از طریق آن می‌توان به جهان فکری، زندگی افراد و مفهوم آن پدیده پی برد.

در پدیدارشناسی (به تعبیر هایدگر) تلاش می‌شود موقعیتی فراهم گردد که خود شیء خود را نشان دهد و با مفاهیم تلاش و به هم در خفا و حجاب نیفتد. وقتی یک جنگلی از جنگل و یک کویری از کویر سخن می‌گویند باید پرسید آن جنگل یا آن کویر چگونه برای آنها پدیدار می‌شود؟ و از تأویل از ورای مفاهیم پیوسته‌ای به اجاب شود.

در شیوه پدیدارشناسانه بر خلاف شیوه تاریخی که مبتنی بر روش پوزیتیویستی است؛ هدف، شناخت پدیده‌ها از طریق شناخت عناصر ذهنی روان افراد و درک پیامدهای آن بر آثار خارجی است. این امر با شناخت و بازکاوی علل و عوامل فکری صورت می‌پذیرد، بر خلاف شیوه پوزیتیویستی که موضوع بدون در نظر گرفتن ظریفت‌ها و عناصر ذهنی بررسی می‌شود؛ در تحقیق پیرامون تاریخ قدسی (شامل سیر احوالات انبیاء و اولیاء الله و رجال اسمایی حضرت حق)، زمان آفاقی جای خود را به زمان انفسی می‌دهد. در روش پدیدارشناسانه به جای آن که به توجیه و تبیین رویدادهای تاریخی به سبک پوزیتیویستی پرداخته شود و پیدایش یک اندیشه با رویدادهای تاریخی عجین شود، به مؤلفه‌های فکری و اعتقادی آن دین توجه می‌شود و محقق به جای اظہار نظر، به بیان و توصیف آموزه‌های آن دین می‌پردازد.

در نگاه پدیدارشناسانه به تصوف، محقق به جای رد یا اثبات موضوع، سخن گفتن در باره صدق و کذب آن و یا تصوف و حکمت را اختراع مدعیان و خارج از اسلام تلقی کردن، به بررسی چگونگی توصیف تصوف و حکمت از منظر آموزه‌های دینی و تفسیر کتاب و سنت و یا نظر و اعتقاد حکما و عارفان نسبت به دین می‌پردازد. در پدیدارشناسی سخن در باره صحت و حقانیت پدیده، معلق گذارده می‌شود و به اصطلاح تعلیق حکم می‌شود و محقق تلاش می‌کند به شناخت،

هم‌زمانی و هم‌دلی با آن پدیده و پدیدآورندگان آن دست یابد. پدیدارشناسی یکی از کارآمدترین روش‌ها برای شناخت تصوف و عرفان اسلامی است. در دوره معاصر هانری کربن فیلسوف فرانسوی در عرفان‌پژوهی از روش پدیدارشناسی بهره برده است. کتاب «سلطان‌العارفین شیخ صفی‌الدین اردبیلی» از منظر پدیدارشناسی به بررسی شخصیت شیخ قدس‌الله سره پرداخته است.

عرفان، معرفت قلبی به خداوند است که حاصل سیر الی‌الله تعالی به مدد ذکر، فکر، مراقبه و عمل است. پس از خاتم‌الانبیاء (ص) و ائمه اطهار (علیهم‌السلام) سلوک قلبی به واسطه ولایت ایشان بین صوفی‌ها استقرار یافت و همواره اساس طریقت صوفیه بوده است. تصوف، راه و عرفان، مقصد است. آیین مقبول در گشت‌الهی، تشیع اثنی‌عشری است که بر اساس وعده الهی در آخرالزمان بر جهان سیطره می‌یابد.

حضرت شیخ صفی‌الدین اردبیلی، شاه «ایمان» شدند تا ایران زمین با سابقه تمدن چند هزار ساله را مرکز تشیع جهان نمایند و «ایمان» مطهر مهدی موعود (عجل‌الله تعالی فرجه الشریف) را فراهم آورند. ملت منتظر ناجی در ایران؛ شاه اسماعیل و شاه طهماسب را از طلیعه‌داران ظهور و حکومت امام زمان (عج) می‌دانستند. با نهضت عرفانی «ایمان» شیخ قدس‌الله سره با دو پست سال مجاهدت، به همت نیروی قزل‌باش (نخستین سپاه مکتبی سازمان‌یافته در ایران)، با اهدای شهادی بسیار از جمله رهبران خود نظیر سلطان شیخ جنید و سلطان شیخ حیدر، بر «ایمان» انعکاس یافته از سینه مطهر رسول-الله (ص) و اهل‌بیت (علیهم‌السلام) بر ایران استیلا یافت.

حضرت شیخ‌العارفین، برهان‌الواصلین، کاشف اسرار قرآن و ثمره شریعت و فتوح، شیخ صفی‌الدین اردبیلی قدس‌الله سره (۶۵۰-۷۳۵ ه.ق.)، قله شامخ عرفان و تصوف اسلامی - اجتماعی است که طریقت و تعالیم حضرتش، منبعث از معارف حیات‌بخش مکتب ثقلین است. این عارف بزرگ و تمدن‌ساز جهان اسلام، بنیان‌گذار معنوی ایران پس از اسلام بود. آئین فتوت، جوانمردی و مروت در طریقت صفویه با نفوذ معنوی در قلوب آحاد ملت، این جنبش عرفانی را در راستای برقراری عدالت و احقاق حقوق ملت و تثبیت معارف اهل‌بیت (علیهم‌السلام) به نهضتی عرفانی - اجتماعی در نهادهای اجتماعی ایران مبدل نمود. پس از اسلام، جنبش عرفانی - اجتماعی صفویه منجر به تأسیس

ایران مستقل و یکپارچه شد. سرزمین ایران به همت شیخ صفی الدین و خاندان مجاهد و مبارز او، با رهایی از سلطه مغولان، خلافت آن دوران و حکومت ملوک الطوائفی استقلال یافت.

شیخ قدس الله سره دارای شخصیتی سه بُعدی بود. او عارف، عالم و مجاهد بود. زیر بنای حرکت اجتماعی شیخ؛ معنویت اسلامی و عرفان او حاصل معرفت حصولی و شهودی او از حقیقت، جهان، انسان و تاریخ بود. از این رو شخصیت او باید در بستر تاریخ سیر تکاملی جنبش عرفانی - اجتماعی شیعیان این برای استقلال از خلافت و سلطه خارجی مورد بررسی قرار گیرد.

شیخ معتقد به حکمت بر دل‌ها و متنادی تقریب مذاهب اسلامی، عرفان اجتماعی و جمع بین شریعت، طریقت و حقیقت بود. شیخ یک عارف و عالم شیعه اثنی عشری هم طراز سید بن طاووس، ابن فهد حلّی و علامه حلّی، اما با تأثیر تاریخی بسیار فراتر از آنها بود. جنبش عرفانی شیخ، در ادامه جنبش سریداران و مرعشی‌نورد. طریقتی در صفوة الصفا؛ شیخ از امام حسن و امام حسین (علیهم السلام) با عنوان «امیر المؤمنین حسن» و «امیر المؤمنین حسین» (علیهم السلام) نام می‌برد. کاربرد چنین القابی مختص شیعیان امیر المؤمنین علی (ع) است. در صفوة الصفا آمده است: پرسیدند: «مذهب شیخ چیست؟» فرمود: «ما مذهب ائمه (علیهم السلام) داریم و ائمه را دوست داریم».

در نسخ خطی متعدد کتاب «صفوة الصفا» در آستان قدس، موزه بریتانیا، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، دانشکده ادبیات دانشگاه تبریز و همچنین نسخه‌های متعلق به حاج حسین نخجوانی به صراحت از زبان شیخ صفی الدین؛ مذهب او تشیع اهل بیت رسول الله (علیهم السلام) عنوان شده است. در کتاب «سلسلة النساب صفویه» تألیف شیخ حسین پسر شیخ ابدال پیرزاد زاهدی؛ دویستی‌هایی از شیخ صفی الدین به زبان آذری نقل شده است. (زبانی که در اکثر مناطق آذربایجان، احتمالاً تا قرن هفتم هجری، قابل تکلم و فهم بود). شیخ قدس الله سره می‌سراید:

«بشتو بر آمريم حاجت روا بور دلم زنده به نام مصطفی بور
اهرا دوار بور بوردام بو پار سر هر دو دستم به دامن مرتضی بور»

مؤلف «سلسله‌النسب صفویه» این دوییتی را چنین ترجمه کرده است: «چون به درگاه تو (شیخ زاهد) که استاد کاملی، ملتجی شدم و پناه آوردم، کل حاجت‌های من روا شد و از یمن توجه تو دلم به نام حضرت مصطفی زنده شد. / فردا که روز محشر است که از اعمال من سؤال کنند، دست التجای من به دامن حضرت علی مرتضی (علیه التحیه و الثنا) و آل معنای اوست».

با صراحتی که شیخ می‌گوید: «روز قیامت به دامن علی مرتضی (ع) پناه می‌برم» چگونه می‌توان او را غیر شیعه خواند؟ در «سلسله‌النسب صفویه» سی و یک بیت شعر فارسی از شیخ نقل شده و در هیچ بیتی به اهل سنت بودن و یا ادای احترام به شیخین اشاره‌ای نشده است. شیخ در رباعی تأثیرگذاری هوشمندانه به تشیع خود اشاره می‌کند:

صاحب کرمی صاحب خط می‌بخشد   خوش باش صفی که جرم ما می‌بخشد
آن را که جوئی مهر علی بر دل است   هر چند گنه کند خدا به او می‌بخشد

تعالیم و آموزه‌های مکتب کبرویه با گرایش‌های آشکار شیعی، در نظام تفکری سلسله‌های بعدی تصوف نفوذ یافت. سیدجمال‌الدین (متوفای ۱۲۵۸ ق) شاگرد و مرید شیخ نجم‌الدین کبری و شیخ زاهد گیلانی (متوفای ۷۰۰ ه.ق) مرید خاص سیدجمال‌الدین و استاد، پیر و پدر همسر شیخ صفی‌الدین اردبیلی بود. به استاد حکایات بی‌شمار در «صمدیه ما»؛ شیخ بالاترین میزان تأثیرپذیری را از استاد و مراد خویش داشته و در موارد متعدد ارادت قلبی خود نسبت به پیر و مرشد خویش ابراز داشته است.

پروفسور سیدحسین نصر؛ استاد اسلام‌شناس دانشگاه جرج واشنگتن در مقدمه‌ای بر کتاب «تاریخ ایران دوره صفویان» (کمبریج)، در زمینه اتحاد تصوف با تشیع می‌نویسد: «ایران در زمان صفویه» ناگهان شیعه نشد. تشیع از سده هفتم هجری / سیزدهم میلادی به بعد توسط برخی از طرایق صوفی در ایران رواج یافت که ظاهراً سنی بودند. یعنی به لحاظ مذهبی به یکی از مذاهب سنی وابسته بودند و اغلب شافعی بودند، لیکن این طرایق سرسپرده امیرالمؤمنین علی (ع) بودند و ولایت آن حضرت را پذیرفته بودند. طبق اعتقادات شیعیان [این ولایت] قدرت رهبری و ارشادی بود که پیامبر اسلام (ص) به ایشان تفویض کرده بودند. . . نقش و سهم تصوف در توسعه تشیع و آماده‌سازی زمینه برای

برقراری مذهب شیعه در ایران در دوره صفوی از اهم مسائل است که ارتباط مستقیم با نقش سیاسی فعال طریقت صفوی و نقش سهم مذهبی و معنوی طریقت‌های دیگر همچون کبرویه و مخصوصاً نوربخشیه دارد که بیش از سایر طریقت‌ها در صدد ارتباط بین تسنن و تشیع برآمده‌اند. شیخ محمد ابن عبدالله ملقب به نوربخش (متوفای ۸۶۹ ه. ق.)، در ری تلاش کرد از طریق تصوف، دو مذهب تسنن و تشیع را به هم نزدیک سازد. جانشینان او (پسرش قاسم فیض‌بخش و شاه‌بهاء‌الدین) این نهضت را در همین جهت ادامه دادند و سرانجام کاملاً به تشیع گراییدند. یکی از اعضای معروف این طریقت، امام شیخ شمس‌الدین محمد لاهیجی نویسنده شرح گلشن راز (اثر منظوم شیخ محمود شبستری در شرح اصول تصوف، تألیف به سال ۷۱۰ ه. ق. که لاهیجی در سال ۸۷۷ ه. ق. بر آن شرح نگاشته است) در عین حال که صوفی نام‌آوری بود کاملاً به مذهب شیعه اعتقاد داشت. روندهای مشابهی بین طریقت‌های حنبلی و صفویه مشاهده می‌شود. . . . طریقت‌های تصوف، با گرایش‌های باطنی شیعی ایران را از یک سرزمین سنی‌مذهب به یک مملکت کاملاً شیعی‌مذهب تبدیل کردند».

سؤال و جواب‌های شیخ صدرالدین و شیخ صفی‌الدین در باره احادیثی از امام علی و امام جعفر صادق (علیهما السلام) در کتاب «مناقب» سرار و بخت‌الاحرار» دلیل روشن دیگری بر تشیع شیخ صفی‌الدین و اخلاف اوست. (دکتر احمد تاشقور این کتاب را در سال ۲۰۰۳ با استفاده از نسخه خطی محفوظ در موزه مولانا در قونیه منتشر کرده است.) نسخه خطی نخستین ترجمه و شرح فارسی نهج‌البلاغه امیرالمؤمنین علی (ع) اثر الهی اردبیلی (از مراد بن عارف سید سلطان شیخ حیدر) در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، سند متقن دیگری بر اثبات تشیع شیخ قدس الله سره و اخلاف بزرگوار اوست.

در نسخه خطی «صفوة الصفا» در کتابخانه ایاصوفیه ترکیه (تحریر ۸۹۶ ه. ق.)، از شیخ با عبارت: السلطان سید شیخ صفی‌الدین بن سید شیخ باباجبرئیل نام برده‌اند. لقب «شیخ» اشاره به جایگاه و منصب معنوی شیخ قدس الله سره و لقب «سید» به سلسله نسب شیخ اشاره دارد. نسب عالی شیخ به حضرت حمزه ابن امام موسی کاظم (ع) و سلسله مشایخ شیخ به حضرت سلطان امام علی بن موسی - الرضا (ع) می‌رسد و این دو قابل جمع‌اند؛ نه مقابل هم. در آن دوران لقب «شیخ» لقب طریقتی نزد

عام و خاص بوده است. امروزه نزد خواص، «شیخ» لقب «طریقتی» و نزد عوام، لقب «غیر سید متدین» است.

سیادت شیخ صفی‌الدین اردبیلی از جمله مسائل یقینی و مهم شخصیت اوست. سیادت شیخ که در کتب متعدد مورد بحث واقع شده بدین معناست که اجداد شیخ به حضرت حمزه فرزند امام موسی - کاظم، امیرالمؤمنین علی و رسول‌الله (علیهم‌السلام) می‌رسند. سلسله نسب سیادت شیخ قدس‌الله‌سره بر اساس متن کتاب «صفوة الصفاء» تألیف ابن بزاز اردبیلی در ۸۹۶ ه.ق.، قبل از تأسیس حکومت صفویه چنین است: السلطان سید شیخ صفی‌الدین ابوالفتح اسحاق بن سید شیخ باباجبرئیل ابن سید قطب‌الدین ابن سید صالح ابن سید ابوالعزیز ابن سید عوض ابن سید فیروز شاه زرین کلاه ابن سید محمد ابن شرف شاه ابن سید محمد ابن سید حسن ابن سید محمد ابن ابراهیم ابن سید جعفر ابن سید محمد ابن سید اسماعیل ابن سید محمد ابن سید احمد اعرابی ابن سید قاسم ابن سید ابوالقاسم حمزه ابن موسی - الکاظم ابن جعفر الصادق ابن محمد الباقر ابن امام زین‌العابدین ابن حسین ابن جوهره القدسیه فاطمة الزهرا و علی ابن ابیطالب (علیهم‌السلام). (صفوة الصفاء، ابن بزاز اردبیلی، مقدمه و تصحیح: غلامرضا طباطبایی مجد، چاپ دوم، انتشارات زریاب، تهران، ۱۳۷۶، ص ۲۶).

سید صفی‌الدین اردبیلی یک شیخ علوی بود که طریقت او «طریقت علوی» نیز نامیده‌اند. در کتاب «عمدة الطالب» (در شرح حال فرزندان امیرالمؤمنین علی) هم بن گانی وجود دارد که در عین سیادت، به لقب (شیخ) و نه (سید) معروف بودند. اسامی تعدادی از این بزرگواران چنین است: شیخ ابوالحسن علی بن محمد عمری (معروف به شیخ عمری)، شیخ نقیب‌الدین محمد بن معیه حسنی، شیخ شمس‌الدین فخار بن معد بن فخار موسوی، تسابه و فقیه بزرگ شوشان ۴۳۰ ه.ق.

در نسب‌نامه شیخ صفی‌الدین دو نام با لقب «شاه» به چشم می‌خورد: «فیروز شاه» جد ششم و «شرف شاه» جد هشتم شیخ قدس‌الله‌سره. «شاه» لقب عامی بود که در اویش و صفویه به مراد، مرشد و پیر خود با نسب سیادت می‌دادند. البته از این لقب به معنای سروری، برتری و ممتاز بودن نیز استفاده می‌شده، مانند شاه نعمت‌الله ولی و شاه قاسم انوار. کسروی در کتاب «شیخ صفی و تبارش» می‌نویسد: «قبل از شیخ صفی‌الدین، سادات صوفی و غیر صوفی را با القابی چون، سید، امیر و شاه می‌خواندند».

سند متقن سیادت صفویان، نمودارهای شجره‌ای سیادت آنان است که چند دهه قبل از تشکیل حکومت صفوی در نجف‌اشرف بین خانواده‌های سادات و دیگر طبقات مردم وجود داشته و مورد پذیرش همگان بوده است. یکی از این نمودارهای شجره‌ای که تحت عنوان «ذکر نسب مشایخ اردبیل» به امام موسی کاظم (ع) می‌رسد، توسط فردی شیعه به نام علی بن قاسم بن حمزه بن علی بن محسن حسین موسوی نجفی که هیچ نزدیکی و خویشاوندی با صفویان نداشته، در یک نسخه خطی نگاشته شده است. در زمان نگارش این شجره نامه، سلطان شیخ حیدر پدر شاه اسماعیل مؤسس سلسله صفویه پنج سال داشته است. این نسخه خطی با شماره «9»، «1406 الف» در کتابخانه بریتانیا در لندن نگاشته می‌شود. دکتر موریموتو کازونو «Morimoto Kazuo» محقق ژاپنی در سپتامبر ۲۰۰۰ / ژانویه ۱۳۸۹ ه.ش. با بررسی این نسخه در مقاله‌ای در مجله «Iranian Studies» نمودار شجره‌ای مذکور را مورد بررسی قرار داده است.

بر اساس اسناد تاریخی موجود، پادشاهان صفوی از قبیل شیروان شاه و یعقوب آق‌قویونلو سال‌ها قبل از تشکیل حکومت صفوی و ادعای احتمال دسیسه‌کاری، در متون تاریخی، اصل سیادت فرزندان شیخ صفی‌الدین را پذیرفته بودند. سلاطین و پادشاهان بایزید عثمانی، شاه سلیمان عثمانی و عیدالله‌خان ازبک نیز به سیادت پادشاهان صفوی و پدرانشان اعتقاد داشتند، هر چند با آنها می‌جنگیدند.

در مورد عدم تمایل شیخ قدس‌الله سره به طرح سیادت خاندان، یک نص و یک تحلیل مطرح است. بر اساس نص صریح صفوة‌الصفاء، شیخ می‌گوید: «ما سید هستیم اما از آن برای تبلیغ خود استفاده نمی‌کنند، بلکه از باب تواضع می‌گویند: «با کدام کار شایسته می‌توان خود را به این دودمان نامی نسبت داد؟ از جنبه تحلیلی عده‌ای معتقدند آن زمان دوران تقیه بوده و به شهادت رساندن شیعیان خاندان امیرالمؤمنین (ع) امری رایج بوده است، از این رو خاندان حضرت علی (ع) نسب سیادت خود را علنی نمی‌کرده‌اند.

در دیوان ناصر بخارایی در قصیده‌ای در مدح سیدصدرالدین فرزند شیخ بر سیادت او تصریح شده است. بخارایی معاصر شیخ صدرالدین بوده و در قصیده مذکور در حدود ۷۵۰ ه.ق. ۱۵۰ سال قبل از ظهور سلسله صفوی، در روز میلاد پیامبر اسلام (ص) می‌سراید:

می‌رود قافله عمر رفیقا به شتاب روز مولود رسول است خدا را دریاب

خلف حضرت او خواجه هفت اقلیم است آن که سرحد جهان راست حریمش محراب
خواجه صدرالدین، لطان طریقت که به شرح کشف اسرار حقیقت کند از راه صواب

ای کریمی که کف کافیت از خوان کرم پیل با پشه همی بخشد و عناق به ذباب
هادی ملت اسلامی و از دار سلام می‌رسد ذات تو را سلمک الله خطاب
فایض از نور رسول است به سوی امت طبع فیاض تو در بحر گوهر بحر الانساب

بخارایی در بیت اخیر بحاجت ادات شیخ صدرالدین اشاره می‌کند، بر خلاف ادعای کسروی که می‌گوید: «لقب سید برای شیخ پسر صدرالدین دیده نشده است». شیخ صدرالدین در اواسط قرن هشتم ه.ق. سید و از خاندان «الاکرم (س)» شناخته می‌شده و بخارایی او را با عزت و احترام مدح نموده است.

شیخ صفی‌الدین اردبیلی یک عارف شیعی و از بزرگواران موسوی و از نوادگان حضرت حمزه فرزند امام موسی کاظم (ع) بود. دو روایت درباره مقبره متبرکه حضرت حمزه (س) وجود دارد: روایت مشروع‌تر مقبره متبرک آن حضرت در مجموعه مقبره مقدس حسین (س) در شهر ری است. مقبره متبرک امام‌زاده طاهر (س) نیز در این مجموعه قرار دارد. بر اساس روایت دیگر مقبره ایشان در مجتمع معنوی کلخوران اردبیل است.

مذهب شیخ، شیعه اثنی عشری بود. شیخ از نژاد ایرانی بود. ایرانی به کلیه اقوامی اطلاق می‌شود که در این منطقه زندگی می‌کنند. اجداد شیخ که در زمان حضرت حمزه (سلام الله علیه) به ایران هجرت کردند، جنگجو و مبلغ اسلام بودند. گستره فعالیت عالمان صفوی تا دوره ماقبل شیخ، تبلیغ و گسترش اسلام در منطقه آذربایجان و قفقاز بود و با کفار آن منطقه نیز درگیری‌هایی داشتند. در آن دوران گروه‌هایی که در آن منطقه می‌زیستند با حمله به ایران، مسلمانان را قتل عام می‌کردند، چنان‌که به قولی تنها در اردبیل حدود دوازده هزار نفر را به شهادت رساندند.

جنبه معنوی حمایت از اسلام به طور تاریخی به نحو برجسته‌ای در این خانواده علوی شریف بروز داشته است. شیخ از دوره نوجوانی با دارا بودن حالات معنوی والا، کشش بسیاری نسبت به جنبه‌های جمالی حضرت حق داشت. توجه عمده عرفان جمالی، نسبت به جمال حضرت حق است. عرفان شیخ، مبتنی بر عشق و محبت بود. شیخ از اوان نوجوانی خلوت‌نشینی‌های متعدد داشت و برای ارتباط مستقیم با حضرت محبوب پیوسته در اماکن مقدس به عبادت و تفکر می‌پرداخت. شیوه شیخ از دوره نوجوانی، فهم مستقیم معنوی از دین بود.

شیخ پس از چندی با هدف یافتن پیر و مرشدی که او را در امور معنوی تربیت و ارشاد کند عازم سفر شد و «مرانجام» امیر سادات از بزرگان صاحب‌دل در شیراز، شیخ را به شیخ زاهد گیلانی رهنمون شد. شیخ زاهد گیلانی در آن زمان صاحب‌دلی معروف و صاحب‌نام بود که طریقتش به سهروردی اتصال داشت. شیخ زاهد در انتظار شیخ صفی‌الدین بود. برخلاف دیدار حضرت مولانا و شمس تبریزی که برای مولانا غیرمتعارف بود، شیخ همواره در جستجوی پیر کاملی بود که هدایت او را بر عهده بگیرد.

شیخ پس از سال‌ها طلب، محضر شیخ زاهد را دریافت و مراد و مرید، کاملاً جذب همدیگر شدند گویی از ازل رشته اتحاد و الفتی دیرین بین آنها وجود داشته است. شیخ مطلوب و مقصد خویش را یافت و حدود بیست و پنج سال در محضر شیخ زاهد گیلانی به سه طریق نمود. شیخ در این مدت بهره‌های معنوی شایانی از مراد و پیر کامل خویش برد و به مراد و پیر و مقامات معنوی را طی نمود.

شیخ علیرغم میل خود جانشین شیخ زاهد شد. اطرافیان شیخ زاهد در نظر داشتند شیخ زاده جمال‌الدین علی جانشین معنوی شیخ شود، اما او شیخ صفی‌الدین را به عنوان قائم‌مقام و خلیفه خویش معرفی نمود. شیخ از پذیرش این امر سر باز زد، اما شیخ زاهد فرمود: اراده الهی بر این امر واقع شده که با ارشاد و تربیت سالکان طریق حق، آنها را به حضرت حق واصل کنی. این گفتگوها به نحو مبسوط در «صفوة الصفا» نقل شده است. بدین ترتیب شیخ صفی‌الدین جانشین پیر خود گردید و طریقت صفویه با گسترش تعالیم شیخ قدس الله سره و دارا بودن اجازت طریقتی شیخوخیت معنوی از شیخ زاهد بنیان نهاده شد.

سلسله‌نسب معنوی طریقت صفویه از طریق شیخ ابونجیب سهروردی و شیخ جنید بغدادی (نایب امام زمان (عج)) به معروف کرخی می‌رسد. طریقت معروف کرخی اجازه شیخوخت خود را از امام رضا(ع) گرفته‌اند و از آن حضرت به مولی‌الموحدین امام علی بن ایطالب(ع) می‌رسند. بر اساس کتب تاریخ تصوف نظیر «تذکره الاولیاء» عطار نیشابوری، «طرایق الحقایق» محمد معصوم نایب‌الصدر و «طبقات الصوفیه» خواجه عبدالله انصاری؛ معروف کرخی از شاگردان امام رضا(ع) بوده است. سلطان حسین تابنده گنابادی در کتاب «نایفه علم و عرفان» می‌نویسد: «شیخ جنید بغدادی از جانب امام حسن عسکری(ع) در دعوت مجاز بود و در زمان امام زمان (عج) آن منصب را داشت.» این آغاز و نحوه سبب طریقت صفویه بود.

شیخ صفی‌الدین پس از جانشینی شیخ زاهد گیلانی، در اردبیل مقامی را که اکنون موقد مطهر اوست در نزدیکی مرکز شهر و در میان خانقاه خود برگزید. نفوذ معنوی شیخ در دوره حیات طیه او از یک سو شامل آذربایجان، گیلان، دیلمان، سرزمین‌های کردنشین، ترکمان، آسیای صغیر و آناتولی شامل ترکیه امروز و سوریه تا مصر بود و از سوی دیگر به شبه قاره هند می‌رسید. بزرگان و امرای بسیاری به محضر شیخ رسیدند و ابراز تبعیت کردند. شیخ اصحاب قدرت را به عدالت و رعایت حال ملت دعوت می‌کرد. شیخ صفی‌الدین و فرزندانش (شیخ صدرالدین، خواجه علی سیاه‌پوش، شیخ ابراهیم، شهید شیخ جنید و شهید شیخ حیدر) به توفیق الهی خویش، طریقی را در تاریخ ایران گشودند که با این ویژگی‌ها شناخته می‌شود:

الف: خدمت به خلق خدا و محرومان و دستگیری از آنها در برابر حکام جور. حمدالله مستوفی در «تاریخ گزیده» می‌نویسد: «شیخ صفی‌الدین اردبیلی مردی است صاحب رقت و رفق عظیم دارد. به برکت آن که مغول را با او اراداتی تمام است؛ بسیاری از آن قوم را از آذیت و شکنجه شدن به مردم باز داشته است و این کاری بسیار عظیم است.» باستانی پاریزی می‌نویسد: «در حقیقت اگر این حقوق بشر نیست، پس چیست که امروز جیمی کارتر با پشتیبانی سازمان ملل نمی‌تواند انجام دهد، اما شیخ صفی‌الدین هفت صد سال پیش انجام داد. وقتی اسرای جنگ ایران با عثمانی را (که مجاهدین جان بر کف بودند) به اردبیل آوردند، سلطان خواجه علی سیاه‌پوش نوه شیخ صفی‌الدین، زمینه آزادی همه آن مسلمانان را فراهم کرد و بعداً آنها ستون فقرات ارتش صفویه یا قزلباش‌ها شدند.»

ب: سلامت عقیده و دوی از افکار و آرای افراطی و اباحی‌گرایانه صوفی‌نمایان و جمع بین شریعت، طریقت و حقیقت یا فقه‌الجوارح و فقه‌النفس.

ج: جهاد با کفار صلیبی و حکام جور. اجداد شاه‌اسماعیل برای دفاع از مسلمین و گسترش اسلام، علیه گرجی‌های مسیحی قفقاز جهاد کردند.

د: نفوذ معنوی گسترده در جهان اسلام. بر اساس کتاب «صفوة الصفاء»، سلطان ابوسعید ایلخانی به وزیر خورشیدی می‌گوید: «در دل من برای پادشاهی واقعی نمانده است. روزی به زیارت شیخ به زاویه رفتم، بین مریدان آنجا او هیچ کس به من توجهی نکرد و مرا در آن عالم به کاهی نسنجیدند. به آنها گفتم: «من پادشاه ابوسعیدم» گفتند بله هستی، اما پادشاهی تو در اینجا ارزشی ندارد.» خواجه صلاح‌الدین رشید برادر شیخ در جنوب لبنان و خواجه علی سیاه‌پوش نواده شیخ بنا به قول مشهور با عنوان (سیدعلی عجم) در قدس متوفی است. این امر نشانگر دامنه و گستره نفوذ خاندان صفوی در جهان اسلام در آن دوران است. در کلبه راهبه و خانقاه‌های جهان اسلام از اروپای مرکزی تا شمال آفریقا؛ نام مقدس شیخ صفی‌الدین اردبیلی در سلسله‌الربیاء‌الله مکتوب است.

ه: عرفان اجتماعی نهضت شیخ صفی‌الدین و اخلاف از فصل تمایز این طریقت با دیگر طرائق است. طریقت صفویه عرفان اسلامی را در متن جنبش اجتماعی اصلاح و تحول اجتماعی قرار داد و با تکیه بر اعتماد ملت به رهبران معنوی خود؛ مهم‌ترین سطوح فعالیت تاریخ ایران را رهبری کرد و بدین گونه ظرفیت عظیم تصوف اسلامی را برای تمدن‌سازی اسلامی ظاهر و سامان داد.

به عقیده دکتر زرین کوب داعیه ایجاد یک حکومت شیعی که لازمه و نتیجه خروج اجتناب‌ناپذیر شیعه برای «اعلام دین حق» محسوب می‌شد، نخستین بار پس از خواجه‌علی سیاه‌پوش (۸۳۰ ه.ق.)، توسط فرزندش سلطان شیخ ابراهیم اعلام شد. شیخ‌شاه خواندن او نیز ظاهراً از آن روست که تنظیم و ترتیب قیام صوفیان صفوی باید به وسیله او آغاز شده باشد. (زرین کوب، روزگاران، تاریخ ایران از آغاز تا سقوط سلطنت پهلوی، ص ۶۴۷).

مهم‌ترین دستاورد نهضت شیخ؛ پیوند عرفان، هنر، شریعت و سیاست بود. از جهت نشانه‌شناسی، بقعه متبرکه شیخ در اردبیل جمع سمبلیک معنویت، هنر، سیاست و شهادت است. شهیدگاه در محوطه

بقعه متبرکه شیخ، مزار شهدای جهاد سلطان شیخ حیدر با دشمنان بود. پس از آن نیز شماری از شهدای جنگ چالدران که برای دفاع از وطن در مقابل خلافت عثمانی قهرمانانه به شهادت رسیدند در آنجا به خاک سپرده شدند.

مهم‌ترین پیام شیخ، ایجاد تعادل بین شریعت و طریقت و استقلال علما از دستگاه حکومت بود. شیخ با جمع بین عقل و عشق، به هر دو ارج نهاد. گرچه ساحت عشق را فراتر از ساحت عقل می‌دانست و آخرین ساحت عقل را اولین ساحت عشق می‌خواند. شیخ بین دین‌داری و خدمت و حمایت از ملت پیوندی عمیق برقرار کرد. شیخ جوانمردی، فتوت و مدارا با ملت را فصل‌نمای صوفی صافی با صوفی متدین عامل با قشری گرای ذهن‌پسته می‌خواند. شیخ دین خشک و تهی از عشق و محبت و کمال توکل به حقوق ملت را پوسته‌ای از دین می‌دانست که فاقد مغز است. شیخ بر این باور بود که مکتب عشق عرفانی با فتوت معنا می‌یابد.

ارکان طریقت شیخ عبارتند از: منش معنوی عرفان ثقلین، تعامل طریقت و شریعت، تعامل متعادل زهد و عشق، تعامل ذکر و فکر و عمل، اهلیت الاخلاق، سازنده اجتماعی سالک در سلوک، تعامل عشق و معرفت، خلوت‌نشینی و مراقبه، تعامل ساری طریقت و سیاست. شیخ قدس‌الله سره از نظریه-پردازانی بود که در مباحث عملی مکتب عشق، ریاضت و مراقبه را توأمان مد نظر قرار می‌دهند. شیخ در عرفان، سیر حُبّی را با واسطه مودت، محبت و عشق ادامه داد. برخی از عرفا همانند پیروان مکتب بغداد معتقدند با ریاضات شدید می‌توان به نکات ظریف عرفانی دست یافت، اما شیخ علاوه بر تأکید بر مراقبه قلبی مستمر، بر این باور بود که از طریق مراقبه قلبی به راسخان به حقیقت واصل شد.

امتیاز دیگر شیخ تأکید او بر جوانمردی بود. به اعتقاد شیخ اگر سالک در منش اجتماعی خود اهل فتوت و جوانمردی نباشد از درماندگان و مظلومین دستگیری نکنند، از حلقه سلوک خارج می‌شود. جنبش قزل‌باش نیز با هدف دفاع و احقاق حقوق ضعیفا و مظلومین در مقابل ظلم خوانین و مالکان بزرگ، تحت لوای تعالیم اهل بیت (علیهم‌السلام) شکل گرفت. در طریقت صفویه؛ امیرالمؤمنین علی (ع) مهم‌ترین و والاترین الگو به شمار می‌روند. چرا که حرکت جوانمردانه در

دفاع از مظلومین در مقابل جباران، اساسی ترین رکن سلوک است. شیخ در عرصه زندگی اجتماعی به این شاخصه عرفانی توجه تام داشت.

حضرت سلطان العارفين شيخ صفی الدین اردبیلی؛ مکتب ساز، تنوری ساز و مُبدع برخی از واژگان عرفانی در چارچوب «عرفان ثقلین» بود. طریقت شیخ که بعداً «طریقت صفویه» نام گرفت؛ نقش مهم، کم نظیر و سازنده‌ای در تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی - ایرانی ایفا کرد و هنوز زنده و تأثیرگذار است، چنان که در حال حاضر نیز مریدان شیخ و اخلاف بزرگوار او در قلب آناتولی، عراق، لبنان و اروپا در ذکر مناقب و فضایل او روایت‌ها نقل می‌کنند و نغمه‌ها می‌سرایند.

شيخ قدس الله سره در حوزه معرفت شناسی دینی، تفسیر قرآن، کارکرد اجتماعی دین و پیوند متعادل بین شریعت و طریقت، تفسیر شگرف و ماندگاری داشت که آثار آن هنوز ساری و جاری است. اخلاف شیخ در پیشبرد طریق صوفیه و نهضت فارسی نویسی متون دینی تأثیر به سزایی داشتند، چنان که سیدصدرالدین فرزند و قائم نام شیخ، یکی از مرشدان حضرت شاه نعمت الله ولی مؤسس طریقت رضیه نعمت اللهیه بود و عارف شهید سالان شیخ حیدر پدر شاه اسماعیل؛ پیر و مرشد معنوی «الهی اردبیلی» نخستین مترجم و شارح هیچ البلاغه امام علی (ع) به زبان فارسی بود.

شيخ نهاد خانقاه را از یک نهاد معنوی - آموزشی صرف به نمادی با کارکرد اجتماعی دفاع از حقوق بی‌پناهان در برابر ظلم حکومت و اربابان قدرت تبدیل کرد. شیخ با مبارزه با قشری گرایی دینی و جمود مذهبی؛ پیشواز دکتربین تقریب مذاهب در ایران بود شیخ با وجود جلال و عظمت دینی و اجتماعی، بسیار فروتن بود. شیخ در قبال درخواست اطرافیان که: «برای خدا ما را در آخرت مدد فرمایند» می‌فرمود: «خداي تعالی دو خانه دارد: یکی بهشت و دیگری دوزخ. من نمی‌دانم لایق کدام خانه‌ام؟ چه عملی دارم که با آن لایق بهشت شوم؟»

سلاطین و بزرگان و امرای بسیاری سرسپرده شیخ بودند. ابن بزاز اردبیلی مؤلف صفوة الصفا می‌نویسد: «شيخ با پادشاهان چنان سخن می‌گفت؛ که با کودکی سخن گویند... سلاطین و امرا در حضور شیخ چنان می‌نشستند که غلامان نزد خواجه». شیخ با ارائه نصایحی در زمینه اخلاق، رفتار و

عرفان معنوی و رحمانی مبتنی بر عشق، صاحبان قدرت را ارشاد می فرمود و آنها را به عدالت و رعایت حال ملت دعوت می کرد.

مجموعه تعالیم شیخ قدس الله سره در «صفوة الصفا»، «قارا مجموعه / مجموعه کبیر» و «تذکره شیخ صفی الدین اردبیلی» گرد آمده و همچون «مناقب العارفین»، «رساله سپهسالار» و «اسرار التوحید» نقش مهمی در فهم تصوف در ایران دارد. صفوة الصفا (اسس المواهب السنية فی مناقب الصوفیه) تألیف درویش توکل بن اسماعیل (ابن بزاز اردبیلی) در سال ۷۵۹ ه. ق.، گران سنگ ترین منبع در باره حالات، کرامات، مناقب و مقامات شیخ صفی الدین اردبیلی، جد پنجم شاه اسماعیل بنیان گذار سلسله صفوی است.

از صفوة الصفا نسخ متعددی در کتابخانه ها و مراکز فرهنگی جهان نگهداری می شود: ۱. نسخه دیوان هند به شماره ۱۰۹۸ که فیلم آن شماره ۲۵۶۲ و عکس آن به شماره ۵۷۷۲ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و به شماره ۱۱۲۵ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی است و تاریخ تحریر آن ۷۵۹ ه. ق. است. ۲. نسخه کتابخانه ایاصوفیه تبریز به شماره ۳۰۹۹ که فیلم آن به شماره ۱۱۱۸ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران نگهداری می شود. تاریخ تحریر آن ۱۸ جمادی الاول ۸۹۶ ه. ق. / ۱۸ فروردین ۸۷۰ ه. ش. است.

۳. نسخه کتابخانه سالتیکوف شچدرین لنینگراد. این نسخه با مؤلف عباس اول وقف آستانه متبرکه شیخ شده است. «وقف نمود این کتاب را کلب آستانه حضرت علی بن ابی طالب (ع)، عباس الصفوی، بر آستانه متبرکه شاه صفی (علیه الرحمة) که هر که خواهد خواند مشروط بر آن که از این آستانه بیرون نبرد و هر که بیرون ببرد شریک خون حضرت امام حسین (ع) است». این نسخه در زمان جنگ های ایران و روسیه با نظر پوشکین توسط ژنرال پاسکویچ به روسیه منتقل شد. ۴. نسخه کتابخانه بانکی پورخدا بخش که فیلم آن به شماره ۱۳۰۴ هجری در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران نگهداری می شود و در تاریخ ۱۰۳۵ ه. ق. تحریر شده است.

۵. نسخه کتابخانه آستان قدس رضوی به شماره ۲۶۰ که تاریخ تحریر آن ۱۰۴۲ ه. ق. است. این نسخه در مرداد ماه سال ۱۳۱۱ ه. ش. توسط میرزا رضا خان نائینی به کتابخانه آستان قدس اهدا شد.

۶. نسخه موزه بریتانیا به تنقیح و تصحیح میرابوالفتح بن میرمختوم شریفی حسینی گرگانی به شماره ۱۱۷۴۵ که فیلم آن به شماره ۳۱۹۳ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران نگهداری می‌شود. نسخه خطی کتابخانه ملی تبریز به شماره ۶۵۵ که تاریخ تحریر آن ۹۵۰ ه.ق. است و توسط حاج حسین نخجوانی اهدا شده است. ۷. نسخه خطی کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه تبریز.

۸. ترجمه ترکی صفوة‌الصفاء به شماره ۷۱۰ به خط محمد بن حسین الکاتب در کتابخانه ملی تبریز نگهداری می‌شود و در تاریخ ۹۴۹-۹۵۰ ه.ق. در شیراز تحریر شده است. این نسخه توسط حاج حسین نخجوانی اهدا شد. ۹. نسخه دیگری از ترجمه ترکی به شماره ۲۷۶۱ خط محمود خوشنویس شیرازی در کتابخانه «بقی سلطنتی» تهران است که در تاریخ ۹۴۹ ه.ق. تحریر شده است. کتاب «صفوة‌الصفاء» در «بستان» ۱۳۷۰ ه.ش. با مقدمه و تصحیح استادانه غلامرضا طباطبایی مجد بر اساس نسخ خطی فوق‌الذکر و چند نسخه دیگر انتشار یافت.

مجموع رسالات تعلیمی - عرفانی صوفیه با عنوان «قارا مجموعه / مجموعه کبیر» بین مریدان شیخ از اعتبار خاصی برخوردار بود. محمد دارا شیرازی در «تذکره لطائف‌الخیال» از این کتاب نام می‌برد. غریبی منشأ اوغلو شاعر شیعی ناصر شاه ملهماسب صفوی نیز این کتاب را تقریر شیخ صفی‌الدین و تحریر شیخ صدرالدین می‌خواند. ژان شارل سیاح فرانسوی تأکید می‌کند: شاهان صفوی هنگام سفر و جنگ به مجموعه کبیر مراجعه می‌کردند و نصایح شیخ را می‌خواندند. مینورسکی نیز این کتاب را «سیرالصفیّه» و حاوی سیر و مناقب شیخ صفی‌الدین خوانده است.

در حال حاضر نسخ خطی پراکنده‌ای در باره تعلیم شیخ قدس‌الله علیه‌السلام در دست مریدان طریقت صوفیه در ایران، ترکیه و عراق تحت عناوینی از قبیل: «البیوروق»، «اقیلا»، «السمی»، «کلمات شیخ صفی»، «مناقب شیخ صفی»، «سیرالصفی» و... وجود دارد. دکتر محمدحسین صدیق‌زاده بخشی از اجزای پراکنده این رسالات عظیم و گرانقدر را در یک مجلد با عنوان «قارا مجموعه» منتشر کرده است.

نسخه‌ای از «شرح مثنوی» شیخ صفی‌الدین به زبان ترکی در کتابخانه امیرالمؤمنین (ع) در نجف - اشرف به شماره ۱۰۹۹ محفوظ است. نسخه‌ای از «رساله فناء» به زبان فارسی به شماره ۴۲۰۹/۴ در

کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران نگهداری می‌شود. «رساله البیوروق»؛ مجموعه‌ای از حکایات، نکات و اندرزهایی از سیدصدرالدین در ۵۰ فصل است. در این کتاب پاسخ‌های شیخ قدس‌الله سره به سؤالات سیدصدرالدین نیز مندرج است. احمد حامد الصراف یک نسخه از این کتاب را در اطراف شهر موصل بین مریدان طریقت قول‌باشیه یافته و با تصحیح و ترجمه عربی آن را منتشر کرده است.

رساله «مناقب الاسرار و بهجت الاحرار» توسط دکتر احمد تاشقین با استفاده از نسخه خطی محفوظ در موزه صدرالدین مولانا در سال ۲۰۰۳ در قوبه منتشر شد. این کتاب شامل پاسخ سؤالات شیخ صدرالدین توسط شیخ قدس‌الله سره و احادیثی از امیرالمؤمنین علی و امام جعفر صادق (علیهما السلام) است. تذکره شیخ صفی‌الدین اردبیلی؛ شرح زندگی، اندیشه‌ها و اندرزهای شیخ اثر محمدالکاتب (نشاطی شیرازی) مؤلف و محدث نامی است. نشاطی شیرازی این کتاب را به فرمان شاه طهماسب صفوی در قالب منثور و منظوم نگاشته است. ترجمه این کتاب از روی نسخه شماره ۹۱ محفوظ در کتابخانه سالتیکوف شچدرین سن پترزبورگ توسط داود بهلولی صورت گرفته و در سال ۱۳۸۹ به چاپ رسیده است.

شیخ صفی‌الدین هم دوره سعدی بوده و زمان رحلت حضرت مولانا بیست و دو سال داشته است. بدین معنا دوره کمال شیخ پس از رحلت ابن عربی و حضرت مولانا بوده است. شیخ هم دوره علامه حلی، سید بن طاووس و ابن فهد حلی و اقدامات او در راستای هم‌جهت با کارهای آنها بوده که خواستار جنبش علمی و معنوی تشیع در ایران بودند. شیخ به حضرت مولانا علاقه وافر داشت و احترام شایانی برای او قائل بود.

جنبه‌های معنوی و عرفانی شخصیت شیخ صفی‌الدین در کتب متعدد مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. شیخ جایگاه والایی داشت، اما اهمیت و ماندگاری او در تاریخ از این جهت است که طریقت صفویه به عنوان یک جنبش عرفانی، نقش اجتماعی گسترده و ماندگاری به ویژه در جامعه ایران ایفا نمود. این نکته از دو جهت دارای اهمیت است: اولاً عرفا و طریق به درویشی و گوشه‌نشینی شهرت داشتند. اما شیخ صفی‌الدین و جانشینان او (شیخ صدرالدین، خواجه‌علی سیاه‌پوش، شیخ ابراهیم، شهید شیخ جنید، شهید شیخ حیدر و شاه اسماعیل) از حیث اجتماعی بسیار فعال بودند.

زاویه شیخ محل رجوع مظلومان و کشاورزان تحت ستم خوانین بود که برای احقاق حقوق خویش به آنجا مراجعه می کردند و شیخ با نفوذ معنوی خویش از حقوق حقه آنها دفاع می کرد. دادخواهی شیخ از عوامل مؤثر در جذب توده های مردم بود.

یکی از خصوصیات این طریقت؛ عدم عزلت گزینی و حضور بین عامه مردم و دادخواهی از آنها بود. البته برخی از خوانین در مقابل دادخواهی شیخ از حقوق مستضعفان ایستادگی می کردند. برخی از فرمانران مملی نیز در برابر خواست های اجتماعی شیخ برای احقاق حقوق ملت مقاومت می کردند. به همین دلیل مریدان و سالکان به تدریج علاوه بر تعالیم معنوی (جهاد اکبر)، با تعالیم دفاع از خود (جهاد اصغر) نیز آشنا شدند تا بتوانند از حقوق خود دفاع کنند و بدین ترتیب «جنبش قزل» باش شکل گرفته است.

این گروه، مجاهدان و سالکانی بودند که علاوه بر تعالیم معنوی، با فراگیری اصول نظامی و دفاعی، به طور سازمان یافته از یک سو برابر دوع از حقوق مظلومین با ایستادگی در برابر ظالمان و قدرتمندان، از آنها احقاق حق می نمودند و از دیگر سو با ایستادگی و دفاع در مقابل حملات کفار به اسلام و مسلمانان، ادای وظیفه می کردند. شهید شیخ جنید و شهید شیخ حیدر نیز در جریان این مجاهدات به شهادت رسیدند. این تحرکات سبب شد این جنبش معنوی (طریقت صفویه) با تأثیر اجتماعی عظیم، به عنوان یک جریان عرفانی از جنبه معنوی، فلسفی و سیاسی در تاریخ زمان خود تثبیت شود و با ارائه خدمات اجتماعی، معنویت را در سطح جامعه گسترش دهد.

ثانیاً طریقت صفویه از جنبه مذهبی، تشیع اثنی عشری را که در حقیقت از آغاز اسلام و آغاز رسالت نبی اکرم (ص) وجود داشت، به عنوان دین رسمی در سطح جامعه معرفی و تثبیت کرد. برخی از وهابی های سلفی ادعا می کنند صفویه تشیع را در ایران به وجود آوردند، در صورتی که ریشه تشیع به آغاز رسالت پیامبر (ص) باز می گردد. تشیع، یعنی اسلام اصیل. تشیع آیینی نیست که بعداً ایجاد شده باشد. تشیع اسلامی است که رسول الله (ص) از طریق وحی الهی بنیان نهادند. تشیع، مکتب تقلید است یعنی بر مبنای کتاب و سنت است. هر که از کتاب، سنت نبوی و اهل بیت (علیهم السلام) تبعیت کند شیعه است. تشیع از طریق امامان معصوم و امامزادگان (علیهم السلام) به ایران انتقال یافت. علمای بحرین (که آن زمان جزء ایران بود)، قم و ری نقش مهمی در ترویج تشیع در ایران زمین داشتند.

مسئله دیگر ادعای استفاده صفویه از تشیع به عنوان یک ابزار سیاسی است. این ادعا با روش‌های علمی و مستندات تاریخی کاملاً نقض می‌شود. بر اساس گزارش مورخین، وقتی شاه اسماعیل تبریز را به عنوان پایتخت صفویه اعلام کرد، قریب دو سوم از ساکنان تبریز غیرشیعه بودند. اگر هدف شاه اسماعیل استفاده از تشیع به عنوان ابزار قدرت بود، از اکثریت بهره می‌برد. چنان‌که مشاوران شاه نظر داشتند: «این حرکت خلاف قوانین قدرت است و برای تثبیت قدرت باید راه اکثریت غیرشیعه را پیمود.» اما شاه اسماعیل که حقیقت را در تشیع می‌دید، گفت: «وظیفه من این است که با پیروی از امر حضرت حق» امیرالمؤمنین علی (ع)، «دین حق» را که تشیع اثنی عشری است به عنوان مذهب رسمی اعلام کنم».

از جنبه سیاسی، شاه اسماعیل فرزند شهید شیخ حیدر، شش نسل پس از شیخ صفی‌الدین موفق شد ایران را به عنوان یک سرزمین متحد تثبیت کند، چنان‌که در اواسط دوره صفویه مرزهای ایران به حدود کشور در دوره ساسانیان رسید. بدین ترتیب ایران برای نخستین بار پس از حمله اعراب به کشور، مجدداً به عنوان یک سرزمین متحد با حدود مرزی دوره ساسانیان قد علم کرد. میراث سیاسی - اجتماعی - فرهنگی شیخ صفی‌الدین، تثبیت تشیع اثنی عشری و استقلال ملی ایران بود. روند تأسیس دولت صفوی نتیجه حدود دویست سال تبلیغ فرهنگی صوفیان صفوی بود. توجه به سن تاج‌گذاری شاه اسماعیل در تبریز (چهارده سالگی)؛ از آن زمان مجاهدت فرهنگی را نمایان می‌سازد.

پیروان شیخ صفی‌الدین نمایندگان گروه ویژه‌ای از متصوفه بر پایه «ایین سبعه» ازده امامی بودند. باور قزل‌باشان به این گروه از متصوفه تا قبل از حکومت شاه عباس بن کاسیم کم‌ترین عامل نیرومندی صفویه بود. قزل‌باشان نیرویی فرازمینی برای شاه اسماعیل اول قائل بودند. حانقاه شیخ صفی‌الدین ستاد تعلیم و تربیت معنوی و تربیت کادرهای نظامی آینده نهضت صفویه بود. با ساخت دولت صفوی، گذشته دیربازی از گسیختگی پیوندهای ملی ایرانیان به دست فراموشی سپرده شد و به قول ادوارد براون، بار دیگر از ملت ایران «ملتی قائم بالذات، متحد، توانا و واجب‌الاحترام ساخت و ثغور آن را در ایام سلطنت شاه عباس اول به حدود امپراطوری ساسانیان رسانید».

به نظر محققان دولت صفوی از منظر تاریخی دارای دو ارزش اساسی و حیاتی بود: اولاً ساخت ملتی متحد با رسالتی واحد در برابر مهاجمان و دشمنان و شورشیان داخلی از طریق استقرار حکومت مرکزی قوی. ثانیاً ساخت ملتی با آیینی ویژه که در طول تاریخ به آن شناخته شدند و برای پاسداری از آن دشواری‌های بزرگی را در برابر یورش‌های دو دولت نیرومند خاوری و باختری تحمل نمودند. در این مورد آیین رسمی شیعه دوازده امامی، همان نقشی را ایفا نمود که اینک جهان‌بینی‌های سیاسی در ساخت فرمانروایی‌ها انجام می‌دهند. دودمان صفویه بار دیگر از ایران یک «ملت» دولت، مستقل، خودمحمور، نیرومند و مورد احترام جهانیان ساخت.

بسیاری از اندیش‌مندان معتقدند صفویه بزرگ‌ترین حق را در احیای فرهنگ و تمدن اسلامی و توسعه و تعمیق دانش حکمت، فقهات، کلام و حدیث شیعی دارند. علمای بزرگ شیعه نظیر میرفندرسکی، میرداماد، شیخ بهایی، ملا صدرا، مجلسی اول و دوم و ملا محسن فیض کاشانی در این دوره پرورش یافتند. واسر هینس منن بسد: «ایران امروز از نظر سیاسی و فرهنگی بر همان پایه‌ای استوار است که سلاطین بزرگ صفویه در قرون شانزدهم و هفدهم میلادی بنا نهاده‌اند. دوره صفویه نقطه قوت تاریخ ایران پس از اسلام بود. دولت صفویه تحول عمیقی را در ایران آغاز کرد که سبب شکوفائی همه‌جانبه کشور از جهت اقتصادی، فرهنگی، هنری، نظامی و روابط بین‌الملل شد. دوره صفوی یک دوره درخشان در تاریخ ایران اسلامی است».

ایران در دوره صفوی در زمینه مسائل نظامی، علوم اسلامی، هنر، معماری، خوش‌نویسی و نقاشی به پیشرفت‌های بزرگی دست یافت. از سرداران جنگی نامدار این دوره می‌توان از قزق‌ای خان، الله‌وردی خان گرجی، و امام‌قلی خان از سرداران شاه عباس کبیر نام برد. عباسی، علیرضا عباسی، میرعماد و آقامیرک از جمله هنرمندان بزرگ و وحشی بافقی، سب تبریزی، محتشم کاشانی و میررضی آرتیمانی از شعرای بزرگ این دوره‌اند. صفویان فرهنگ، هنر، موسیقی، معماری ایرانی و ادبیات پارسی را گسترش دادند. زبان رسمی دولت صفوی؛ زبان فارسی بود. در زمان شاه عباس کبیر زبان فارسی در سراسر ایران تثبیت شد. صفویان زبان فارسی را به عنوان زبان نخست ایران برگزیدند. اقدامات پادشاهان صفوی موجب تثبیت و تقویت بیشتر زبان فارسی در خاور اسلامی شد. در دوره حکومت صفوی کلیه کتب تاریخی به زبان فارسی نگاشته شد.

دفاع از این دوره پر شکوه، دفاع از خطاهای برخی از شاهان صفوی نیست، بلکه دفاع از ملتی است که در این دوره تحت رهبری صفویه ایران را با کمترین امکانات ساختند، استقلال کشور را تثبیت کردند و استعمارگران اروپایی را شکست دادند. شاه اسماعیل و شاه عباس نماد تجلی و قدرت ایران، تشیع، مبارزه با استعمارگران اروپایی، توسعه اقتصادی و پیشرفت‌های فرهنگی و هنری ایران هستند. هیچ سلسله‌ای همچون صفویه؛ به وحدت همه‌جانبه، تثبیت تشیع و ادبیات فارسی و تعادل بین شریعت و طریقت در این سرزمین یاری نکرده است.

شیخ صفی‌الدین در پشت‌ازان مکتب تفسیر اجتهادی قرآن بر اساس عقل ربانی، وحی و نقل و تصویرسازی هنری بود. در تفسیری بدیع شیخ ظاهر گونه نبود بلکه هرمنیوتیک مقدس بود، با این تفاوت که با خوددار از تأویل‌های افراطی، رابطه ظاهر و باطن متن را حفظ کرد. از سوی دیگر شیخ با بهره‌گیری از هنر شمس‌العارف و عرفانی سلف صالح خود نظیر حضرت مولانا و عطار نیشابوری در تفسیر آیات قرآنی، به ابدلی نصاب بر هنری خلاق از مفاهیم مجرد قرآنی پرداخت. شیخ با تفسیر آیات قرآنی را با آیات دیگر (تفسیر قرآن به قرآن)، علاوه بر استفاده از روایات برای مستندات تفسیر خویش، پیوستگی وحی و سنت نمود و «ربا» الله را در تفسیر قرآن حکیم نشان داد. شیخ به مدد تجربیات عرفانی خود با تکیه بر عقل ربانی متصل به حضرت حق، افق‌های جدیدی از بواطن قرآن را به صورت قل و دل تبیین کرد. سبک کلمات تفسیر شیخ به سبک آیات جزء سی-ام قرآن حکیم نزدیک است. تفاسیر شیخ حاکی از آن است که او قرآن زیسته و نور قرآن حکیم وجودش را منور ساخته است.

تقسیم‌بندی‌های شیخ در تفسیر قرآن حکیم؛ بیانگر ذهن ریاضی و مقدس و ورزیده است، به ویژه که تفاسیر او غالباً در پاسخ سؤالات بوده است. پاسخ‌های تفسیری شیخ؛ حاکی از این عمیق او با معارف قرآنی و ذهن ریاضی اوست. شیخ در پاسخ به این سؤال که: «در آیه *وَمَا آتَيْنَاهَا النَّفْسَ الْمُطْمَئِنَّةَ، إِنْ جِئَ إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً مُّرْضِيَةً، فَأَذْخُلِي فِي عَِادِي، وَادْخُلِي جَنَّتِي*» (سوره فجر: ۲۷-۳۰) مراد از بهشت مضاف با حق تعالی چیست؟ و آن بهشت کدام است؟ فرمود: «نفس مطمئنه دارای دو صفت است: صفت راضیه و صفت مرضیه. بهشت نیز دو نوع است: بهشت خاص و بهشت عام. در بهشت عام، اکل و شرب و شهوت است و از آن بندگان عام است که مستوجب آن هستند. بهشت

خاص مضاف «و ادخلی جَنَّتِي» با حق تعالی، از آن بندگان خاص و لقا، وصال و مشاهده است و اکل و شرب و شهوت را در آن مدخلی نیست.

کرامات شيخ صفی الدین کم نظیر است. در مورد هیچ یک از عرفای مسلمان و غیر مسلمان این حجم عظیم و متنوع از کرامات نقل نشده است. در مهم ترین کتب احوالات صوفیه نظیر «تذکره الاولیاء» عطار، «نفحات الانس» جامی، «طبقات الصوفیه» خواجه عبدالله انصاری و... برای هر یک از صوفیان عالی مقام نظیر حسن بصری، رابعه عدویه، جنید بغدادی و... چند صفحه کرامت نقل شده، اما در باب شيخ صفی الدین در صفوة الصفا در صدها صفحه؛ صدها کرامت نقل شده است. نفس نقل و مکتوب شدن این تعداد کرامت، بیانگر جایگاه ویژه شيخ در سلسله اولیای الهی است که هر یک نوری از اتوار قدس الهی مستند، طبقه بندی کرامات شيخ قدس الله سره بیانگر شخصیت مردمی اوست.

کرامات متعدد شيخ در نجات مردم در دایاها، کوهها و بیابانها و نجات آنها از حبس و بیماری، کراماتی از منظر لطف و عنف و مهربانی که مائت در نجات حیوانات مجموعاً در حدود دویست صفحه بیان شده است. بخش اخیر بیانگر امانت روحی و دیدگاه وحدت بین شيخ است. شيخ حیوانات را نیز مخلوق خدا و لطف و عنایت رحمت الهی آنها را نیز عبادت می دانست. زیرا همه جهان متعلق به خداوند است و صاحب همه مخلوقات، خلق هر ان است. این گونه عمل شيخ نشان می دهد ریشه های فلسفی و عرفانی حقوق طبیعت و حیوانات در سلسله الهی است، نه در مکاتب مادی. باب دیگری در ذکر کرامات متنوعه شيخ در پنج فصل از تامل احبار از ضمایر مردم و احوال اموات در حدود دویست صفحه است. از ویژگی های دیگر شيخ، غرض داری از ضمایر مردم در حضور و غیاب آنها بوده است. باب دیگر کراماتی است که پس از رحلت شيخ تا سال ۷۵۹ ه. ق. به ظهور رسیده است.

کرامات شيخ تا امروز در قرن بیست و یکم نیز همچنان ادامه دارد و سالکان مجذوبی که اخیراً چله نشینی یا اعتکاف داشته اند؛ شاهد امدادهای معنوی و دستگیری های روحی حضرت شيخ بوده اند. برخی از هنرمندان اهل سلوک نیز از کرامات و تصرفات شيخ و یا اخلاف او در فعالیت ها و موفقیت های هنری و تغییر مسیر زندگی هنری خود سخن گفته اند. شيخ قدس الله سره در معامله با

حضرت حق اهل مجاهده، ریاضت، زهد و ورع، تهجد، توکل، صبر، مراقبه، ذکر و فکر و عمل و در معامله با مردم دارای حُسن اخلاق، سخاوت، حلم، تواضع، بخشندگی، مهربانی و وفا بود. شیخ در ارتباط با جامعه، اهل فتوت و جوانمردی و حامی حقوق مظلومین، فقرا و غریبان بود. شیخ در مقابل فقرا متواضع و در مقابل حاکمان متکبر بود. هیچ گاه مدح حاکمان را نگفت و همواره آنها را به عدل و انصاف فرا می خواند.

در منظومه فکر شیخ صفی الدین، نسبت عرفان و سیاست از اهمیت خاصی برخوردار بود. شیخ عارفی سیاست مدار بود. سیاست در طریقت صفویه هدف نیست، بلکه ابزاری برای ساختن جامعه توحیدی است؛ جامعه انسانی مبتنی بر فطرت انسانی، بهشتی بر روی زمین برای رفتن به بهشت برین، جامعه ای دارای اخلاق و معنیت مبتنی بر عدالت و قسط اجتماعی. در طریقت صفویه، معنویت و اخلاق زیربنای سیاست است. سیاست بدون معنویت، دنیازدگی و الیناسیون وجودی به همراه دارد. عالم بدون معنویت و عرفان، ابزار دست سیاستمداران و اصحاب قدرت می گردد. سیاستمداران مدعی دین که نشانی از معنویت و اسلام رسالتی در خود ندارند، مزورانه دین را در خدمت منافع سیاسی و دنیوی خویش به کار می گیرند.

مehوش السادات علوی محقق این اثر؛ احوالات، کرامات، گفته ها و اندیشه های عرفانی حضرت شیخ صفی الدین اردبیلی؛ عارف تمدن ساز و پدر معنوی استقلال ایران را به طرز هنرمندانه ای بر اساس منبعی کهن و معتبر در چارچوب ادبیات عرفانی با نثری روان برای نسل امروز تدوین کرده است. این تحقیق ضمن مأنوس نمودن خواننده با تصوف و عرفان ناب اسلام، با نگر بخشی از تاریخ معنوی ایران پس از اسلام است. حکایات مندرج در کتاب باید با نگاه پدیدارشناسی، نه پوز-یتویتی خوانده شود تا مشعل طریق اُنس با حضرت محبوب گردد.

الاحقر الفقرا - سیدسلیمان صفوی

رمضان المبارک ۱۳۹۴ - لندن